

په اروپا کې د امنیت او همکاری سازمان

د افغانستان ټاکنو

ته د ملاتړ ټیم

د ۲۰۰۵ کال پر پارلماني ټاکنو وړاندیزونه

۶ اکتوبر ۲۰۰۵

لړليك

۲	۱. پېژندنه	۲
۲	الف. قیومیت	۲
۲	ب. عملیاتي او امنیتي مسنلي	۲
۲	ث. میتودولوژی	۲
۳	ج. ستاینه	۳
۴	۲. عمومي کتنه	۴
۴	۳. وړاندیزونه	۴
۴	الف. ټاکنیز مهالوېش	۴
۶	ب. ټاکنیز سیستم	۶
۶	ث. د رایي اچونکو نوملیکنه، د ولسوالیو ویشل او سرشمیرنه	۶
۷	ج. امنیت او سیمه ییز توپيرونه	۷
۸	د. انتقالي عدالت او ټاکنیز نظام	۸
۱۰	ر. قانوني کاري چوکاټ	۱۰
۱۰	س. د ټاکنو اداره	۱۰
۱۲	ش. ټاکنیز شکایتونه او استیناف غوښتنه	۱۲
۱۳	ص. د رایي اچونې کرنلاري او عملیات	۱۳
۱۳	ط. رایي شمیرنه او جدول جوړول	۱۳
۱۴	ع. کانديدان او سیاسي گوندونه	۱۴
۱۵	ف. اوږد مهالي سیاسي گوندونو او د کانديدانو پرمختگ	۱۵
۱۶	ق. کمپاین	۱۶
۱۷	ک. مدني پوهاوی او د رایي اچونې روزنه	۱۷
۱۸	ل. رسنۍ	۱۸
۱۸	م. ځاني څارنه	۱۸
۱۹	ن. مدني ټولني	۱۹
۱۹	و. د پارلمان نوي غړي	۱۹
۲۰	۴. بڼخي او د ټاکنو پروسه	۲۰
	ضمیمه:	
	افغانستان ته د ټاکنو د ملاتړ د ټیم په اړه د اروپا د امنیت او همکارۍ د سازمان (OSCE)	
۲۲	د دایمي شورا ۶۸۶ شمیره پریکړه	۲۲

۱. پیژندنه

الف. قیومیت

د ۲۰۰۵ کال د جولای په ۷ نیټه د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) دایمي شورا (۶۸۶) شمېره پریکړه وکړه ترڅو افغانستان ته د همکاری یو ټیم واستوي چې د ټاکنو د ملاتړ ټیم به بلل کیږي. دا پریکړه وروسته له هغې وشوه چې د افغانستان د بهرنیو چارو وزیر ډاکټر عبدالله عبدالله او د ټاکنو د تنظیم د گډ دفتر رئیس بناغلي بسم الله بسمل له پلوه په جلا توگه د اروپا د امنیت او همکاری سازمان ته بلنه ورکړل شوه ترڅو د افغانستان د ملي شورا (ولسي جرگې) او ولایتي شوراگانو د ټاکنو څارنه ترسره کړي چې د سپتامبر په ۱۸مه نیټه ترسره شوی.

د اروپا د امنیت او همکاری سازمان (OSCE) د ټاکنو د ملاتړ ټیم د دویم ځل لپاره افغانستان ته ولېږه. مخکې له دې دا راز ټیم په ۲۰۰۴ کال کې د ولسمشرۍ د ټاکنو پروخت افغانستان ته گمارل شوی و خو په ۲۰۰۴ کال کې د ټاکنو د ملاتړ ټیم د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) ماموریت نه و. هغه مهال د ټاکنو د ملاتړ د ټیم په قیومیت کې د ټاکنو د چاپیریال د اساسي برخو تحلیل او همداراز یې مسئولیتونو کې ټاکنیز سیستم، کمپاین، قانون جوړونه، ټاکنیزې ادارې، د رایې اچوونکو نولیکنه، رایې شمېرنه او د رایو جدول، او د شکایتونو او استیناف پروسې هم شاملې وې. سربېره پر دې د نوموړي ټیم په دندو کې د راتلونکو ټاکنو د ښه والي په موخه د وړاندیزونو چمتو کول او د ټاکنیزې ادارې د مهارتونو او منابعو ملي ادارو ته انتقالول هم شامل ول. له قیومیت څخه چارواکو ته د مشورو ورکول هم نه و ویستل شوي، حتی د ټاکنو پرمهال هم که چیرې یې اړتیا لیدل کیږي.

ب. عملیاتي او امنیتي مسالې

د ټاکنو د ملاتړ ټیم وروسته له هغې وگمارل شو چې د اروپا د امنیت او همکاری سازمان (OSCE) یو څیړنیز ماموریت د ۲۰۰۵ کال د می له لومړۍ نیټې څخه د جون تر لومړۍ نیټې پورې افغانستان ته واستول شو ترڅو د سپتامبر د ۱۸مې نیټې د ټاکنو تیاری تحلیل کړي او د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان دغو امکاني دعوتونو ته مودلونه وړاندیز کړي. د نوموړي څیړنیز ماموریت مشري د بناغلي کاري ولن (ناروي) په غاړه وه.

د ټاکنو د ملاتړ ټیم د گمارني لپاره د ۲۰۰۵ کال د جون په میاشت کې یو موقتي پلان او ورسره تړل شوي بودیجه چمتو کړل شوه. د سپتامبر د میاشتي په لومړیو کې د دوو کارپوهانو په گډون اته ټیمونه په پنځو ولایتي مرکزونو - کابل، هرات، مزار شریف، کندهار او جلال اباد کې، چې مرکزي ډله یې په کابل وه، وگمارل شول.

د ټاکنو د ملاتړ د ټیم (EST) امنیت په سر کې ځای درلود. د گڼو ځواکونو له قومانداني (CFC-A) او هم د ناټو په مشرۍ له نړیوالو مرستندویه ځواکونو (ایساف) او همداراز له افغان حکومت او د ټاکنو د تنظیم له گډ دفتر سره قراردادونه لاسلیک شول. نوموړي ماموریت له کلکو او اړینو امنیتي تدابیرو لاندې په کار پیل وکړ. د کارکوونکو د امنیت اداره یو تجارتي امنیتي سازمان ته وسپارل شو.

د ټاکنو د ملاتړ ټیم (EST) له ۳۲ کارکوونکو څخه جوړ و چې له ۱۶ هیوادونو راغلي ول. ۹ تنه له دارالانشاء څخه پر قرارداد، ۶ تنه په خدمتي قرارداد او پاتې ۱۷ یې له نورو ادارو څخه راغلي ول. د ټیم مشري د بناغلي کریک جینیس (کانادا) په غاړه وه.

ث. میتودولوژي

د ټاکنو د ملاتړ ټیم (EST) د ټاکنو له اداري څانگو، کاندیدانو او سیاسي گوندونو، د مدني ټولنو له سازمانونو او د نړیوالې ټولني له استازو سره په منظمه توگه غونډې درلودې. ټیمونو د افغانستان له ۲۶،۵۰۰ د رایې اچولو له ځایونو څخه شاوخوا ۲۵۰ د ټاکنو په ورځ ولیدل. د ټیم غړو د څارني میتودولوژي ونه کاروله او د رایې اچونې د ځایونو لیدنه ډیرې وخت د ټیم د یوه تن له پلوه ترسره کیدله.

چې مودې به يې هم له يو بل سره توپير درلود. د ټاکنو د ملاتړ ټيم (EST) له ۳۲ څخه د ۸ د رایې شمیرني ولایتي مرکزونه ولیدل ترڅو شمیرنه او د رایو د جدول پروسه تحلیل کړي.

د اروپا د امنیت او همکاری سازمان د ټاکنو د ملاتړ ټيم (OSCE EST) وټوانید چې د پروسې په لړ کې وړاندیزونه وکړي. دا په اساسي توګه له ټاکنیزو مامورینو سره د غونډو او ټاکنیزو مامورینو او د رایې پاڼو څارونکو ته د لیکل شویو مشورو په منځته راوړلو، د شمیر د ځایونو او رویتیا او د رایې پاڼو د جلا کولو پرمهال د زغم له لارې ترسره شو.

ج. ستاینه:

د اروپا د امنیت او همکاری سازمان د ټاکنو د ملاتړ ټيم (OSCE EST) غواړي د افغانستان ولسمشر او د هغه کابینه، د بهرنیو چارو وزیر، د سترې محکمې رئیس، د ټاکنو د تنظیم ګډ دفتر، د ټاکنو د تنظیم د ګډ دفتر دارالانشاء او په هره کچه له نورو افغان چارواکو څخه د هغوی د ملاتړ او مرستې مننه وکړي. په وینا کې د افغانستان له سفارت څخه هم مننه کوي چې د پام وړ مرستې یې ورسره کړي. همداراز د ټاکنو د ملاتړ ټيم (EST) غواړي له یوناما، آیساف او له اروپایي ټولني او کمیسیون او هم په کابل کې د ګڼ شمیر سفارتونو او دیپلوماتیکو ماموریتونو څخه د هغوی د پام وړ مرستونه مننه وکړي. سربیره پر دې نوموړی ټيم غواړي له نړیوالو او افغان څارونکو او سازمانونو، د اروپایي ټولني د څارونکو له ماموریت (EUEOM)، د آزادو ټاکنو آسیایي شبکې (ANFREL)، د افغانستان د آزادو او شفافو ټاکنو له بنیاد (FEFA) او د افغانستان د بشر د حقونو له خپلواک کمیسیون (AIHRC) څخه مننه وکړي. په پای کې غواړي له هغو ډیر شمیر افغانانو څخه مننه وکړي چې د خپلو نظرونو او تجاربو د شریکولو لپاره یې وخت راکړ.

د ټاکنو له پروسې څخه د وروسته مودې لپاره یوناما یوه ستراتیژي جوړه کړه ترڅو د افغانستان د ټاکنیزې ادارې د پراختیا او د هغې د ظرفیت د لوړولو ملاتړ وکړي. د ټاکنو د ملاتړ ټيم (EST) له دغې ستراتیژي څخه په بشپړ ډول ملاتړ کوي.

۲. عمومي کتنه

د ۲۰۰۵ کال ټاکنې په افغانستان کې د ولسواکۍ، ثبات او بشري حقونو د پیاوړتیا په لور یو اړین ګام ګڼل کېده.

افغان او نړیوالو امنیتي ځواکونو له موجودو امنیتي ګواښونو سره سره ټاکنو ته په نسبي ډول باثباته چاپیریال چمتو کړ. د ۲۰۰۴ کال برعکس، رای اچونه په ټولو ولسوالیو کې ترسره شوه. که څه هم داسې ښکاري چې له ۲۰۰۴ کال څخه تر یو حده کم شمیر رای پانې واچول شوي خو افغانانو بیا هم د ستاینې وړ ژمنه وښوده، په ځانګړې توګه له ښځو سره په تړاو د پام وړ ژمنه او میرانه ترسترګو شوه.

د افغانستان سیاسي منظره اوس هم د ګوندونو پرځای د اشخاصو تر نفوذ لاندې ده. سیاسي ګوندونه نوي زیږیدلي او ډیر خلک ورته د شک په سترګه ګوري. د واحد ناقابل انتقال رایې (SNTV) ټاکنیز سیستم، چې له مخې یې ټول کاندیدان په ازاده توګه په ټاکنو کې برخه اخلي، تر ډیره کچه د شخصیتونو پر سیاست ولاړ دی. دغه سیستم د سیاسي ګوندونو په پراختیا کې لږه مرسته کوي. د رایو سترو پاڼو (شپږ مخه او ۳۸۰ کاندیدان په کابل کې) په لوژیسټیک، رایه اچونې او په ځانګړې توګه د رایې پاڼو په شمیر کې ډیرې پیچلتیاوې رامنځته کړې. د قوي سیاسي ګوندونو په نشتوالي کې ښايي نوی پارلمان ویشلي واوسي. داسې یو پارلمان به عاجلو او دوام لرونکو مرستو او ملاتړ ته اړتیا ولري.

ډیرو افغانانو او د بشري حقونو مدافعینو د خپلې مایوسې څرګندونه کړې چې سره له دې چې د کاندیدانو د څیړنې لپاره یوه پروسه موجوده وه خو بیا هم رای پانې دداسې اشخاصو کافي نومونه درلودل چې د افغانستان د نږدې تیر (ماضي) په تاوتریخوالي پورې تړلي دي. له دې سره سم ډیرو جنګ سالارانو یا پخوانیو قوماندانانو له عامو خلکو څخه رایې واخیستې چې څوکې تر لاسه کړي. دغې مسئلې د عامه خلکو او څارونکو مفکره تر اغیزې لاندې راوستله. خو ټاکنیزې ادارې، که هرڅومره قوي واوسي، نشي کولای محکمې، د

ريښتياؤ کميسيونونه او يا د بي وسلې کولو هيئتونه ځای ونيسی. پداسې حال کې چې د انتقالي عدالت اجندا دوام ونه مومي، نو په راتلونکو ټاکنو او پارلمانونو به د خلکو باور کم شي.

د ټاکنو د تنظيم ادارې بايد ټاکنې په ننگوونکو حالاتو کې ترسره کړي. لکه څنگه يې چې تمه کيدله، ټاکنيزې ستونزې ستري وی امنیت ډير ضعيف و، د دولت واك کمزوری او څارنه يې محدوده وه. د افغانستان په ښاري او کليوالو سيمو او شمال او جنوب ویشل بايد کم شي. ددې لپاره به څو اړخيزه هڅو ته اړتيا وي، د ټاکنو کميسيون يو مهم رول لوبولای شي، خو بايد د افغان او نړيوال امنيتي کاري چوکاټ له پلوه رهبري شي.

د ملي او ولايتي شوراگانو په برياليتوب سره جوړيدل به هغه موقتي احکام له منځه يوسي چې په ۲۰۰۱ کال کې په بن کې وضع شوي و. له دغو ټاکنو څخه ترلاسه شوي وړانديزونه او درسونه بايد له "بن نه وروسته" اجندا وگڼل شي.

د لومړيتوب وړانديزونه -

۱. راتلونکي ټاکنې بايد په دوام لرونکي لگښت ترسره او پر پروسه باور وساتل شي. ددې لپاره اړينه ده چې د ټاکنو مهارتونه او منابع ملي چارواکو ته وسپارل شي. د ټاکنو خپلواک کميسيون ته بايد فوري ملاتړ او منابع ورسول شي.

۲. له تخنيکي پلوه چې هر څومره لږې ټاکنې د ۲۰۰۹ کال له پلان شويو ټاکنو څخه د مخه ترسره کيږي هغومره ښې دي. دغه موده د لاندې کارونو لپاره ښه استعماليدلای شي:

- پارلمان او ولايتي شوراگانې لاسي غښتلي او حمايه شي.
- د افغانستان ټاکنيزه اداره قوي کرل شي.
- د رايه اچوونکو نومليکنه، د ولسواليو د سرحدونو سره ویشل، مدني نومليکنه او د نفوسو احوال په دوام لرونکي توگه ترسره شي.
- سياسي گوندونه منځته راشي او
- د خلکو ترمنځ بايد په پراخه کچه عامه پوهاوی رامنځته شي، په ځانگړې توگه د ښځو، ځوانانو او کليوالو ترمنځ او هم په جنوب او جنوب لويديځ سيمو کې.

۳. افغانستان بايد د انتقالي عدالت په ستونزمنو مسالو پرمختگ وکړي، په ځانگړې توگه اداري او قضائي اصلاحات، د حقايقو د معلومولو، اسنادو جوړولو او د قضائي حساب ورکولو په ساحه کې. که داسې ونشي نو ددې خطر شته چې راتلونکي ټاکنې تر خپلې اغيزې لاندې راولي.

۴. يو لړ څو اړخيزه سکتوري هڅو ته اړتيا ده چې د افغاني او نړيوالو امنيتي ځواکونو ملاتړ له ځان سره ولري ترڅو عامه پوهاوی او د ولسواکي په اړه د خلکو پوهه زياته کړي، په ځانگړې توگه په کليوالو او جنوب او جنوب ختيځ سيمو کې.

۵. د افغانستان په سياسي پروسو کې بايد د ښځو ونډې اخيستنې ته په جدي توگه ادامه ورکړل شي.

۳. وړانديزونه

الف. ټاکنيز مهالوېش

اوسنی ټاکنې د "بن اجندا" بشپړوي. خو له اساسي قانون سره سم بايدې درې نورې ټاکنې ترسره شي چې عبارت دي له ولسواليو، ښارواليو او محلي شوراگانو ټاکنې. له دې سره سوال پيدا کيږي چې څه وخت بايد دا ټاکنې ترسره شي او په څه ترتيب.

د لاندې دليلونو پر بنسټ، دا به ډيره ستونزمنه وي چې په کال ۲۰۰۶ کې ټاکنې ترسره شي.

- د ټولو ولسواليو، ښارواليو او محلي سرحدونه لاتراوسه ندي معلوم شوي.

- یوه نوی یا نیمایي نوملیکنه باید بیا ترسره شي ترڅو رایه اچوونکي ته خپلي ټاکنيزې حوزې وروپېژندل شي.
- ټاکنو د افغانستان په نویو ټاکنيزو ادارو یو داغ لگولی. د دریم ځل لپاره ټاکنې بنایي د ادارو پراختیا ټکنی کړي او د رایه اچوونکو لیوالتیا راکمه کړي.
- په بنکاره راتلونکي کې داسې بریښي چې د افغانستان د ټاکنو لگښتونه به د بسپنه کوونکو له خوا ورکول کېږي^۱. له ټاکنو څخه د وروسته مودې په اړه د یوناما راپور وائي چې د بناروالیو د ټاکنو لگښتونه او د رایه اچوونکو نوملیکنه بیا تازه کول به له ۱۰۰ میلیونه امریکایي ډالرو څخه پورته وي.
- د محلي ټاکنو امنیت ساتل بنایي د لورې کچې له ټاکنو څخه ډیر ننگونکي وي.

د راتلونکو ټاکنو له نیتي سره بې له تړاوه، پارلمان باید د ټاکنو مختلف پړاوونه سره برابر کړي. د اوس لپاره، د ولسمشرۍ او پارلماني ټاکنې په هرو پنځو کلونو، د ولایتي شوراګانې ټاکنو په هرو څلورو کلونو او د ولسوالیو او محلي شوراګانو ټاکنې په هرو دريو کلونو کې ترسره کېږي. د دغه ډول کاري چوکاټ له امله به نږدې هر کال پرله پسې ټاکنې واوسي، چې افغانستان یې نه له سیاسي پلوه او نه هم له مالي پلوه زغملی شي.

وراندیزونه

- پارلمان باید په چټکۍ سره پریکړه وکړي ترڅو د ولسوالیو، بناروالیو او محلي ټاکنو لپاره مهالوېش وټاکي.
- له تخنیکي پلوه چې هر څومره لږې ټاکنې د ۲۰۰۹ کال له پلان شویو ټاکنو څخه د مخه ترسره شي هغومره بڼې دي. دغه موده د لاندې کارونو لپاره بڼه استعمالیدلای شي:
 - پارلمان او ولایتي شوراګانې لاپسې غښتلې او حمایه شي.
 - د افغانستان ټاکنيزه اداره قوي کړل شي.
 - د رایه اچوونکو نوملیکنه، د ولسوالیو ویشل، مدني نوملیکنه او د نفوسو احوال په دوام لرونکي توګه ترسره شي.
 - سیاسي ګوندونه منځته راشي او
 - په پراخه توګه عامه پوهاوي رامنځته شي، په ځانګړې توګه د بنځو، ځوانانو، کلیوالو او په جنوب او جنوب لویدیځ سیمو کې د خلکو ترمنځ.
- پارلمان باید د راتلونکو ټاکنو د مهالوېش په سر ژر موافقې ته ورسېږي. حکومت، بسپنه کوونکي، او ټاکنيز همګټي اطمینان ته اړتیا لري ترڅو په مناسب ډول اصلاحات پیل کړي او پروګرامونو او منابعو ته لومړیتوب ورکړي.
- په عمومي توګه داسې نظر دی چې د بناروالیو ټاکنې په لومړیتوب کې په دویم نمبر راځي. پارلمان باید نورې د نیتي کچې ټاکنې د ۲۰۰۹ کال له نیتي څخه وروسته مهالوېش کړي. همداراز، پارلمان کولای شي پریکړه وکړي چې آیا د ولسوالیو ټاکنې یا محلي ټاکنې له غیرمستقیمو ټاکنو یا محدودې جرګې د یوې پروسې له لارې ترسره کړي ترڅو د مستقیمو ټاکنو شمیره د ادارې وړ شمیرې (څلور) ته راټیټه کړي. دا کار به د اساسي قانون تعدیل ته اړتیا ولري.
- پارلمان باید د ټاکنو دوه دورې وضع کړي چې د ولسمشرۍ او ولسي جرګې ټاکنې په هرو څلور او پنځو کلونو کې ترسره شي او د نیتي کچې ټاکنې له همداراز تثبیت شوي مودې سره ترسره شي خو له ټاکنو سره د دوو کلونو په توپیر.

۱ د تیرو دوو ټاکنيزو دورو مستقیم لگښتونه او نوملیکنه ۳۰۰ میلیونه امریکایي ډالرو ته نږدې و. دا لگښت په بشپړ ډول د نړیوالې ټولني له پلوه ورکړل شو. د افغان حکومت اوسنی ټولټال کلني عاید ۳۵۰ میلیونه امریکایي ډالر دی.

- د حکومت د هرې کچې قانوني صلاحیتونه، شرایط او واکونه باید د قانون له مخې د دغې ادارې د ټاکنو د پروسې له پیلیدو د مخه واضح کرل شي.

ب. ټاکنیز سیستم

د ټاکنیز سیستم په انتخاب کې هیڅ ډول نړیوال معیار نشته چې باید په هغه باندې عمل او ټینګار وشي. د واحد ناقابل انتقال رایې سیستم د ټاکنو اداره پیچلې کوي او لګښتونه زیاتوي خو نور بدیلونه - لکه د خلاص لیست سیستم - هم کولای شول همداراز لګښتونه ولري. د دغو ټاکنو لپاره قانوني پوښتنې موجودې وې چې د گوندونو پر بنسټ د ټاکنو سیستم رامنځته شي، په ځانګړې توګه گوندونه نوي منځته راغلي او یو شمیر خلک پرې باور نلري. خو په اوږد مهال کې د گوندونو پر بنسټ سیستم کولای شي د واحد ناقابل انتقال رایې سیستم ځای ونیسي ترڅو یو اغیزمن پارلمان رامنځته کړي، ښځو او نورو محرومو طبقو ته پراخه ونډه ورکړي، او د گوندونو پر بنسټ دریځ رامنځته کړي نه دا چې پر شخصیتونو ولاړ وي.

د ولسي جرګې د هر ولایت په سر د چوکيو اوسنی تقسیم (او د کوچیانو د چوکيو شمیره) د ۱۹۷۹ کال د سرشمیرني (په نفوسو کې د کلني زیاتوالي په پام کې نیولو سره)، د کورنیو د نابسپړې سروې او اضافه حسابونو (ترڅو د ولایتونو ترمنځ وېش یقیني کرل شي او د ښځو لپاره ځانګړې شوي څوکی یقیني کرل شي)، پر بنسټ رامنځته شوي. د چوکيو اوسنی وېش تریو حده ناندريز دی او باید د سمو معلوماتو د ترلاسه کولو وروسته یې بیا له سره کتنه وشي.

وراندیزونه:

- د ولسي جرګې او ولایتي شورا ټاکنې (په ۵ کلونو کې) باید پر گوندونو ولاړ ټاکنیز سیستم لاندې ترسره شي، خو باید دا ډاډ ورسره وي چې آزاد کاندیدان به هم په مساوي شرطونو ځانونه کاندید کولای شي. د ټاکنو د ملاتړ ټیم (EST) - د تیر کال په څیر - د دوه رګه سیستم سپارښتنه کوي چې د ټولې ټاکنیزې حوزې لپاره د متناسبې نمایندې گۍ یو پټ لیست واوسي (خو باید داسې احکام ولري چې ښځې د لیست پای ته رانه وسټل شي)، چې پاتې یې باید پدې اساس وي چې “لومړی له آخر څخه تیرېږي” سیستم له کوچنیو حوزو څخه.
- د نااجراء شویو ټاکنو د ترسره کولو لپاره د ټاکنو د سیستم غوره کول باید د نورو فکتورونو سره سم، د سیاسي گوندونو قدرت پر تحلیل او د ټاکنو پر وخت د عوامو له خوا د سیاسي گوندونو قبول هم رانغاړي. نوموړی سیستم باید له خلکو سره د پراخه سلا مشورو وروسته له ټاکنو ډیر وړاندې اعلان شي.
- که چیرې د واحد ناقابل انتقال رایې سیستم د کومې بلې ټاکنې لپاره کارول کېږي نو ټولې هڅې باید ترسره شي چې سیاسي گوندونه پدې کې ځای په ځای کرل شي. د بیلګې په توګه، گوندونه باید وټوانیږي چې پر رای پانوَ د کاندیدانو په وړاندې خپل نوم او نښان ولري. همداراز که چیرې پارلمان پریکړه وکړي چې ټاکنې د گوندونو پر بنسټ دي نو د آزادو کاندیدانو حقونه باید هم تضمین کرل شي.
- پارلمان باید د ولسي جرګې لپاره د چوکيو تخصیص د ۲۰۰۹ کال له ملي ټاکنو د مخه وګوري. سرشمیرنه باید له ټاکنو ښه د مخه ترسره شي ترڅو پارلمان د بحث او پریکړې لپاره کافي وخت ولري.
- که چیرې د راتلونکو ټاکنو لپاره د واحد ناقابل انتقال رایې سیستم بیا هم په خپل ځای پاتې کېږي نو ستر ولایتونه باید د غړو له پلوه په څو ولسوالیو وویشل شي.

ث. د رایې اچوونکو نوملیکنه، د ولسوالیو ویشل او سرشمیرنه

د رای اچوونکو په نوملیکنه کې په پراخه توګه منل شوي نیمګړتیاوي موجودې دي:

- داسې توروته لگول شوي چې څو واړه نومليکنه په ستر شمير ترسره شوي.
- د رای اچونې داسې ډير کار تونه شته چې هغه اړين معلومات نلري چې د رایه اچونکي ولسوالۍ، ښاروالۍ يا کلی او يا هم په دغو حدونو کې د هغوۍ د رای اچونې مرکزونه په نښه کړي.
- داسې هيڅ منظمه کړنلاره نشته چې کار تونه اصلاح کړي، په ځانگړي توگه چې کله رای اچونکي بلې سيمې ته ولاړ شي، او
- د ډيرو ښځو د رای اچونې کار تونه عکسونه نلري.

دغه نيمگړتياوي او رای اچونکو ته د يو ځای نه معلومول د رای ورکونکو د شميرې معلومول ناشوني کوي او په رای ورکولو کې د درغليو شونتيا لاپسي زياتوي (په ځانگړي توگه څو ځلي رایه ورکول).

په افغانستان کې تراوسه ترسره شوي ټاکنې د ښه تعريف شويو ملي يا ولايتي سرحدونو پر بنسټ ترسره شوي. د ولسواليو سرحدونه تر ډيره حده تعريف شوي - خو بيا هم په بشپړ ډول نه. د ښارواليو او محلي سرحدونه ندي تعريف شوي.

ورانديزونه:

- د ټاکنو خپلواک کميسيون او د کورنيو چارو وزارت بايد په فوري توگه خپلواک ماهرين چمتو کړي ترڅو د رایې اچونې د اوسني نومليکنې تقشير وکړي. بابلي بايد د رای اچونې په ځايونو کې د يوې هراړخيزې او دوام لرونکې نومليکنې لپاره استعمال کړل شي. که ممکن وي، د رای اچونکو او مدني نومليکنې هڅې بايد سره يوځاي شي ترڅو د رای اچونکو ليست له يو هراړخيز مدني نومليکنې څخه واخيستل شي.
- ټينگار بايد پر دې وي چې يوه دوام لرونکې نومليکنه ترسره شي او پروسه بايد په بيره کې پلي نشي. موخه بايد دا و اوسي چې د (۲۰۰۹) د ولسمشرۍ، ولسي جرگې او ولايتي شورا له ټاکنو څخه د مخه بايد نوي نومليکنه نهانې کړل شي. هر ډول ټاکنې چې له هغه وخت د مخه ترسره کيږي، به له همدې کبله د رای اچونکو په موجودو کارتونو له يو څه بدلونونو سره ترسره شي.
- د ولسواليو، ښارواليو او کلیو سرحدونه بايد د رای اچونکو له نومليکنې ښه د مخه ترسره شي ترڅو يقيني شي چې دا معلومات په مناسب ډول د رای اچونکي په کارت کې انعکاس شوي دي. د رایو کار تونه بايد په راتلونکې کې نه يوازې داچې يوه شميره ولري بلکه د رای اچونکو نومونه، د زيږيدني نيټه او د تذکرې شميره هم بايد ولري.
- حکومت بايد ټاکنيزي حوزې جوړې کړي ترڅو په راتلونکې کې د ټاکنيز سيستم د خوښولو لپاره نور واکونه هم ولري. دا بايد معلومات د يو نوي ملکي يا رایه اچونکو له ثبت څخه واخلې تر څو دقت او درونده سايز مناسبې حوزې يقيني کړي.

ج. امنيت او سيمه ييز توپيرونه

لکه څنگه به چې تمه کيدله، د ټاکنو معيار په ټول هيواد کې توپير درلود. په عمومي توگه په هغو سيمو کې ښه و چې امنيت او د دولت واک پکې ښه و. په کلیوالو سيمو کې، خصوصاً په جنوب او جنوب ختيځ کې خرابې ټاکنيزې کړنې لکه د رای اچونکو وپرونه او د ښځو پر ځاي د نارينه و رای اچونه ډيره تر سترگو شوه. د دغو ساحو جمهوري کول به يوي اوږدې مودې ته اړتيا ولري او د ډيرو سکټورونو لپاره به ننگونه وي چې بايد د ځايي دود او دستور حساسيتونه هم په پام کې ونيسي. دا مهمه ده چې په راتلونکې کې بايد ټاکنې د کلیوالو او ښاري سيمو تر منځ موجودې تشې راکمي کړي نه دا چې لايې پسي پراخه کړي.

وړاندیزونه:

- د افغانستان په ټولو ساحو کې باید کمپاین او رایه اچونه د راتلونکو ټاکنو په وخت د یو ملي ستراتیژیک هدف په حیث دوام ومومي.
- د رای اچونکو او عامه پوهاوي زده کړې باید په هغو ساحو تمرکز وکړي چې د دولتي ادارو واک په دودیزه توګه محدود و. د عامه پوهاوي له بنسټونو سره باید افغاني او بهرني امنیتي سازمانونو مرسته وکړي ترڅو خپلې چارې په ښه توګه پرمخ بوځي. د افغانستان مدني ټولني باید همداسې په رهبرۍ کې واوسي ځکه چې دوی پر کلتوري حساسیتونو ښه پوهیږي او په سخت ستونزمن چاپیریال کې هم کار کولای شي.
- د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید د داسې کلیوالو سیمو لپاره مخصوص پروګرامونه جوړ کړي چې په دودیزه توګه د دولتي ادارو لاس رسې ورته کم و. پدې کې لاندې شیان راتلای شي:
 - له وړاندې او په احتیاط سره ګمارنه
 - د رای اخیستونکو او رای شمیرنې د کارکوونکو لپاره په همدې ساحو کې اوږده روزنه ورکول
 - د رایه اچونکو لپاره ځانګړې روزنه، او
 - عملي څارنه چې د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون هم پکښې ښکېل وي او په کلکه پلي شي.
- د داسې محلي څارونکو ظرفیت باید غښتلی شي چې په ټول هیواد کې څارنه ترسره کوي، له دوی سره باید مالي مرستې وشي او نور امتیازونه ورکړل شي ترڅو په لرې پرتو سیمو کې هم څارنه ترسره کړي.
- ګوندونو، کاندیدانو او استازو ته باید په ستونزمنو سیمو کې اضافه او ځانګړې روزنه ورکړل شي. د دې روزنو تمرکز باید پر دریځ ولاړ کمپاینونو، څو نژاده ملاتړ، د ښځو ګډون په سیاست کې، په سخت چاپیریال کې کمپاین، د شکایتونو سیستم، د سیاسي اپوزیسیون اهمیت او د تصدیق شویو پایلو په قبلولو ولاړ وي.
- په ډیرو ستونزمنو سیمو کې باید رسنیزو فعالیتونه (په ځانګړې توګه راډیوګانې) منځته راوړل شي او ګړندي کړل شي.

د. انتقالي عدالت او ټاکنیز سیستم

د ټاکنو قانون هر هغه کاندید د ټاکنو لپاره ناسم بولي چې په جرمنو تورن وي لکه د بشر په ضد جرمونه او یا هم له وسله والو ډلو ټپلو سره تړاو ولري. که څه هم ۳۳ کاندیدان په همدغه بنسټونو^۳ له لیست څخه ووېستل شول خو بیا هم ډیرو افغانانو او د بشر د حقونو پلویانو په دې خبره خپله مایوسي څرګنده کړه چې زیات شمیر جنگ سالاران او پخواني قوماندانان چې د افغانستان له تشدد ډک ماضي سره تړلي و، لا اوس هم د کاندیدانو په لیست کې دي. ځینې په دې اند دي چې تر یو حده دا هم یو دلیل و چې کمو خلکو په ټاکنو کې برخه واخیسته، په ځانګړې توګه په ښاري سیمو کې.

د کاندیدانو د ارزونې پروسه مهمه وه خو له هغې څخه تمه په حقیقت ولاړه نه وه. ټاکنیز سیستم د فعالو محکمو یا حقیقت موندونکو کمیسیونونو ځای نشي نیولای.

۳ ټول پدې دلیل چې له وسله والو ډلو سره تړاو لري

وړاندیزونه:

- افغانستان باید د انتقالي عدالت، په ځانګړې توګه په اداري قضايي اصلاحاتو، د حقایقو معلومول او اسناد جوړول، او د قضايي حساب ورکولو په څیر ستونزمنو مسئلو پرمختګ وکړي. که نه نو داسې ویره شته چې دا مسالې به په راتلونکې کې ټاکنې تر شک لاندې راولي.
- ټاکنيزې ادارې باید د بې وسلې کولو او د تیرو جرمونو سره د تړلو پریکړو ملاتړ وکړي نه دا چې خپله پریکړې وکړي. د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون داسې یوه مناسبه اداره ده چې د کاندیدانو د مستحق کیدلو او ټاکنیزو تیریو په څیر ننگونو په اړه پریکړه وکړي. د دې کار د ترسره کولو لپاره باید کافي منابع او کارکوونکي ولري. خو سره له دې هم یو ټاکنیزه منصفه هیئت نشي کولای د جنایي جرمونو پرسر پریکړه وکړي او یا هم د بې وسلې کولو د پروسی ارزونه وکړي. ددې پریکړې باید یوازې د هغو ادارو پر پریکړو ولاړې وي چې د همدغې موخې لپاره جوړې دي.

په مشخص ډول:

- له وسله والو ډلو سره تړاو: ګډه دارالانشاء^۴ یا دې ته ورته اداره باید له وسله والو ډلو سره د تړاو د شواهدو د راټولولو کار ته ادامه ورکړي. خو د دې رول ته باید قانوني بڼه ورکړل شي او ټولې هڅې باید وشي ترڅو یقیني شي چې کرنې یې یوه بڼه لري او شفافې دي. په بنکاره راتلونکې کې باید دا اداره ډیر استازي ولري چې له نړیوالې ټولني هم غړي پکښې شامل واوسي.
- جرمونه: د بشر په ضد د جرمونو په ګډون د هر ډول جرم په وړاندې د یو کاندید مسؤلیت باید د یوې قضايي ادارې یا کومې بلې حقوقي ادارې لکه د حقیقت موندنې کمیسیون یا کوم ځانګړې حقوقي هیئت له پلوه ترسره شي چې په همدې موخه منځته راغلي وي.
- له غوره شوي مودل پرته، هیڅ کاندید له خپل هغه حق څخه نشي محروم کیدلای چې یو دفتر ته له پروسی سره سم ځان کاندید کړي.
- د پارلمان هیڅ غړي ته باید اجازه ورکړل شي چې خپل پارلماني مصونیت استعمال کړي او دداسې سختو جرمونو له سزا څخه ځان وژغوري لکه د بشریت په ضد جرمونه او په بې وسلې کولو کې پاتې راتلل.^۵
- د حقیقت موندنې یا تفاهم د کمیسیون واکونه باید لاندې خبرې هم راوغړي:
 - د ټاکنو کاندیدان مجبور کړي ترڅو حاضر شي، او
 - داسې واک ولري چې په سپارښتنه یې کاندیدان وویستل شي، په ځانګړې توګه هغه کاندیدان چې دوی ته په حاضریدلو کې پاتې راغلي وي یا بشپړه همکاري نه کوي.
- عامه پوهاوی باید په رایې اچوونکو ټینګار وکړي چې دوی بدو کاندیدانو ته د رای په نه ورکولو سره هغوی له پروسی ویستلای شي او هم باید دا باور ورکړي چې د دوی رایه به په هر قیمت پټه وساتل شي.

۴ د افغانانو او نړیوالو یو ګډه اداره ترڅو د بې وسلې کولو د پروسی لیدنه وکړي. د اساسي قانون ۱۰۲ ماده دغه اصول ته د قانون بڼه ورکولای شي. هغه ترجمه چې د ټاکنو د ملاتړ ټیم (EST) ته ورکړل شوې وه، ډیره واضح نه وه.

۵ د سترې محکمې ماحذ ته به اړتیا وي ترڅو معلوم کړل شي چې آیا ۱۰۸ برخه د اساسي قانون اجازه ورکوي چې څوکې تشې پاتې شي. وائي چې قانون به د پارلمان د هغو غړو د ځای ډکول په غاړه واخلي چې مړه کيږي، استعفا ورکوي او یا پارلمان ویستل کيږي.

ف. قانونی کاری چوکات

د نوي پارلمان دنده ده چې له خپل واک سره سم ټول فرمانونه او هم هغه چې له ټاکنو سره تړاو لري، وځيري. له ټاکنو سره تړلي اولويتونه په لاندې توگه کيدلای شي:

- د ولايتي شوراگانو قانون مرور او تعديل يې کړي.
- د ټاکنو د نوي خپلواک کميسيون مسؤليتونه وپيژني او د بودیجه ملاتړ يقيني کړي.
- د ټاکنو مهالویش وځيري يعنې چې ټاکنې کله ترسره کيږي او څنگه اداره کيږي.
- د بناروالیو پر ټاکنو نوي قوانين(او د ټاکنو له منل شوي مهالویش سره تړلي نور معيارونه)
- له سره بيا ولسوالی جوړول
- سرشميرنه: د ملکي او رای اچونکو ثبت.

وراندیزونه:

- يو نوي قانون بايد په عاجل ډول تصویب شي چې د ولايتي شوراگانو قيموميت واضح کړي او واکونه يې پياوړي کړي.
- د اساسي قانون پر ۸۶ برخه بايد له سره غور وشي ځکه چې دا برخه تراوسه د ټاکنو خپلواک کميسيون ته دا مسؤليت ورکوي چې په بايد تل د پارلمان د موجودو غړو مستحق کيدل وځيري. د ټاکنو د خپلواک کميسيون رول بايد تر کانديدانو پورې محدود ووسي او بايد انتخاب شوي چارواکي تر پوښښ لاندې را نه ولي.
- پارلمان بايد تر امکانې حده د ټاکنو قانون ته ادامه ورکړي ترڅو په ټاکنيزو چارو او ټاکنو باندې د اضافه فشار مخه ونیول شي.
- د ټاکنو د قانون په بيا کتنه کې بايد پارلمان لاندې ټکي په پام کې ونيسي:

○ د “قتل فقره” - که چيرې يو کانديد مړ کيږي يا استعفا ورکوي نو بل هغه کس د ده ځای نيسي چې له ټولو ډيرې رای يې اخيستي وي اوله هماغه جنډر څخه وي. ځينې دا ويره لري چې دا بڼائی د انتخاب شويو وکيلانو ترمنځ تشدد ته لاره هواره کړي. د افغانستان په موجودو حالاتو کې، چيرې چې د بيا کانديد کيدلو وړتيا محدوده ده، نو يوازینی بله لار دا ده چې هغه کرسی تشه پاتې شي.^(۶)

○ د حکومت له کړنو سره غير متناسب کيدل - که يو دولتي مامور غواړي چې کانديد شي نو لومړی بايد له حکومتې دندې څخه استعفا ورکړي خو وروسته له استعفا څخه چې کانديد شي، نشي کولای خپلې پخوانی دندې ته بيرته ورستون شي مگر که بيا انتخاب شي. يو ډول ستر ضمانت ته اړتيا ده.

س. د ټاکنو اداره

د ټاکنو خپلواک کميسيون په افغانستان کې د ټاکنو د ترسره کولو مسؤليت په غاړه لري. د دغو ټاکنو لپاره د ټاکنو خپلواک کميسيون پراخ کړل شو ترڅو يو نړيوال جزء هم له ځان سره ورزيات کړي. دغې نوي ادارې ته يې د ټاکنو د تنظيم گډه اداره (JEMB) ويله. څارونکو او تبصره کوونکو په عمومي ډول د دغې ادارې او د هغې د دارالانشاء د شفافيت او وړتيا ستاينه کوله. وروسته له دې چې د ټاکنو دغه پروسه بشپړه شي د ټاکنو خپلواک کميسيون به بيا هم د ټاکنو د ادارې مسؤليت په غاړه ولري.

وړاندیزونه:

- د ټاکنو خپلواک کمیسیون او د هغې ادارې ملاتړ باید دایمي واوسي. دا باید له ۹ افغاني کمشنرانو جوړ وي، په کابل کې دارالانشاء او په ټولو ۳۴ ولایتونو کې دفترونه ولري. دارالانشاء باید د یو اجرائیوي رئیس لخوا اداره شي. د ټاکنو ولایتي کمشنران، یا د ولسوالیو یا ناحیو په کچه کمشنران کیدلای شي چې په لنډمهالي توګه وټاکل شي خو په خاصو ټاکنو^(۷) او یا که ضرورت وي د رای اچونکو په نوملیکنه کې مرسته وکړي.
- مرسته کوونکي باید په فوري توګه مرسته ورسوي ترڅو کارکوونکي وګماري (۹ افغاني کمشنران او په کابل او ولایتونو کې تر ۱۲۰ ضروري اداري کارکوونکي) او همدا راز د یو کال لپاره روان لګښتونه چمتو کړل شي. د افغاني ملکي خدمتونو په رڼا کې باید معاشونه د سیالی پر بنسټ واوسي.
- د افغانستان له ملي بودیجې څخه باید یو محدوده مرسته د ټاکنو له خپلواک کمیسیون او د ټاکنو د شکایتونو له کمیسیون سره په ۲۰۰۶ کال وکړل شي. نړیوالې مرستې ته به تر یو څه مودې اړتیا وي ترڅو په تدریجي توګه افغان چارواکي خپله وړتیا او دولتي عایدات زیات کړي.
- د ټاکنو له خپلواک کمیسیون او د هغه له دارالانشاء سره باید د نړیوالو سلاکارانو له خوا تر یو معلوم راتلونکي پورې په لاندې چارو کې مرسته وشي:
 - د ۲۰۰۵ کال د ټاکنیزې پروسې ارزونه او څه درسونه ورڅخه زده کړل شول
 - د ټاکنو د خپلواک کمیسیون او نورو ټاکنیزو مامورینو لپاره د روزنې او ظرفیت د لوړولو ستراتیژي جوړول
 - د پلان جوړونې، لوژیستیک، معلوماتي ټیکنالوژي (IT)، اداره، حقوقي چارې او عامه اړیکو په څېر چارو کې تخنیکي مرسته، او
 - په ملي کچه د عامه پوهاوي پروګرام جوړول.
- د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید ټولې هڅې وکړي ترڅو پر دغو ټاکنو د عامو خلکو او سیاسي اعتبار پیدا کړي. د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید لاندې څه ترسره کړي:
 - د ټاکنو د تنظیم د ګډ دفتر له لارې تر اعظمي بریده شفافیت منځته راولي او عامه اړیکي ټینګې کړي
 - د کارکوونکو ترمنځ د تبعیض تورو ته په زغرده ځواب ووايي، او
 - په ټاکنیزه اداره کې د هر نژاد وګړو انډول په پام کې ونیسي، په ځانګړې توګه په محلي توګه.
- د ټاکنیزې ادارې (د ټاکنو خپلواک کمیسیون) او د ټاکنیزو قضیو د حل خپلواکه اداره (د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون) کړنې باید له یو بل جلا وساتل شي.
- د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید ټولې هڅې وکړي چې له هر نژاد څخه کارکوونکي وګماري ترڅو یقیني کړي چې د کړنو د ترسره کولو لپاره له هرې نژادي طبقې څخه کارکوونکي او شبکه لري.

^۷ په دغو ټاکنو کې د ټاکنو ولایتي کمشنران هم د ټاکنو د تنظیم ګډ دفتر او هم د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون ته ځواب وپوښکي ول. دغه دوه ګوني جوړښت یو څه ګډوډي رامنځته کړي وه.

ش. ټاکنیز شکایتونه او استیناف غوښتنه

د ټاکنو د شکایتونو د کمیسیون جوړول او کړنې د ۲۰۰۴ کال د ولسمشرۍ پر ټاکنو یو پرمختګ و. په راتلونکي کې د نورو ټاکنو لپاره دا اداره یو پیاوړي قیومیت او ښو منابعو ته اړتیا لري. ډیر شکایت کوونکي په واضح توګه په ټاکنیزه پروسه او یا د خپلي دعوو د قوي کولو لپاره د قوي شواهدو په اړتیا نه پوهیږي.

په نورو ساحو کې د ادارو کمزورتیا د کاندیدانو د تزکیه کولو او همداراز د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون، د انتقالی عدالت د هڅو په شریکي کړی (پورته د “س” په برخه کې وړاندیزونه وګورئ). په لومړي سر کې د ۲۰۰۸ کاندیدانو نومونه له لیست څخه وویستل شول، د شکایتونو کمیسیون په نهائي توګه ۴۴ کاندیدان د ټاکنو د ورځې نه یو لږ موده مخکې له لیست څخه وویستل (ډیری یې د وسله والو ډلو سره د تړاو په تور). له ټاکنو څخه د بي برخي شويو کاندیدانو له ډلي څخه د ۲۲ کاندیدانو نومونه یوازې یو څو ورځې له ټاکنو څخه د مخه راغلل او دومره ناوخته و چې ټاکنیزې ادارې نشوای کولای چې رای پانې اصلاح کړي او یا په مناسب ډول رای اچوونکي خبر کړي.

د ټاکنو له قانون سره سم، د ټاکنو د شکایتونو د کمیسیون پرېکړې نهائي دي. خو له ټاکنو یوازې یو څو ورځې وړاندې سترې محکمې مداخله وکړه او هڅه یې وکړه ترڅو یو شمیر هغه کاندیدان بیرته په لیست کې شامل کړي چې د ټاکنو د شکایتونو د کمیسیون له پلوه ویستل شوي ول. داسې ښکارېدل چې شخړه له غیر رسمي سلا مشورو له لارې حل شوه نه دا چې د حقوقي پرېکړو له لارې. د یوې ښځینه کاندیدې بیرته راوستل، په ځانګړي توګه، ډیره د پوښتنې وه.

وړاندیزونه:

- د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون باید یوه تماشه کوونکي اداره نوي بلکه د جوړولو موخه یې باید د خاصو ټاکنیزو دورو پرمهال د ټاکنیزو تیریو د قضیو حل کول واوسي. نوموړي ادارې ته باید یو واضح او پیاوړي قیومیت او کافي منابع ورکړل شي ترڅو دنده سرته ورسوي.
- د ټیټي کچې هر ډول نورې ټاکنې چې له کال ۲۰۰۹ څخه دمخه ترسره کېږي، باید د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون د کورنیو او بهرنیو غړیو اوسنی ترکیب وساتي. تر ۲۰۰۹ کال پورې باید د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون یوازې افغاني غړي ولري (ښائي له نړیوالو سلاکارانو سره). له هغې وروسته، د قضائي اصلاحاتو په رفتار پورې اړه لري چې څه پرېکړه کوي خو د دغه کمیسیون د غړو په محکمو کې د ځای په ځای کولو په اړه هم باید غور وشي.
- د ټاکنو د کمیسیون او د ټاکنو د شکایتونو د کمیسیون واکونه باید واضح او له یو بل جلا واوسي. د ټاکنو د ولایتي کمشنرانو دوه ګوني راپورونه ورکولو چې دغه کار د شکایتونو په اړه ګډوډي او یو ډول د ګټو رېښتونی او یا خیالي تضاد رامنځته کړه.
- د ټاکنو د شکایتونو د کمیسیون استازي باید په ټولو ولایتونو کې د ټاکنیزو دورو پرمهال موجود وي، په ځینو تعریف شویو چارو د پرېکړو کولو واک ولري، او هم په کافي اندازه منابع او روزنه ولري ترڅو خپله دنده سرته ورسوي.
- د شکایتونو فورمه باید ساده کړل شي او ځانګړې کړنلارې وضع شي ترڅو هغو خلکو ته هم د شکایت کولو زمینه ورکړل شي چې سواد او پوهه نه لري.
- د ټاکنو د شکایتونو د کمیسیون پرېکړې باید له مناسبي ژبې سره ژرتر ژره اعلان شي.^(۸) د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون باید په منظمه توګه او له نږدې څخه د یوې ټاکنیزې دورې هراړخیزه راپورونه خپاره کړي چې ملي احصائي او کړنلارې ولري.
- د ټاکنو د ملاتړ ټیم (EST) وړاندیز کوي چې په ټاکنیزو چارو کې د سترې محکمې رول باید په عاجل ډول واضح کړل شي. د اداري قانون له عمومي اصولونو سره سم، باید د ټاکنو د خپلواک کمیسیون او د ټاکنو د شکایتونو د کمیسیون پرېکړې د استحقاق او صلاحیتونو پربنسټ نهائي واوسي.

په استثنائي حالاتو کې يوه ځانگړی محکمه کولای شي يوازی پر باریکو قضائي بنسټونو یا له اساسي قانون سره د سمون په موخه پریکړې بیا له سره وگوري.

- له اصولو سره سم، د کاندیدانو د نااهلی لپاره باید هیڅ ضرب الاجل ونه اوسي چې یو کاندید ټاکنیز تیری کړي او یا دا چې نااهله گڼل شوي (پرته له دې چې نهائي پایلې تصدیق شي). خو بیا هم ټولې هڅې باید وشي چې په راتلونکې کې له ټاکنو دستي مخکې د نااهلی مخه ونیول شي.

ص. د رایې اچونې کرنلاری او عملیات

داسې بنکاري چې د رای اچولو کرنلاري په ښه توگه تعقیب شوي او ټاکنیز مواد د رای اچولو ځایونو ته په وخت رسېدلي دي. ټاکنیزې بدې کرنې، په ځانگړې توگه د ښځو پر ځای د نارینه و رای اچونه، په کلیوالو سیمو کې ډیره وه، په ځانگړې توگه په جنوب او جنوب ختیځ کې. په څرگند ډول روزنه له ۲۰۰۴ کال څخه ښه شوې ده. خو د پیل او پای د کرنلارو پلي کول په ځینو سیمو کې کمزوري و. “د ځانگړو اړتیاؤ رایه اچونه” په پام کې نه وه نیول شوي (لکه د امنیتي ځواکونو، د ټاکنو کارکوونکي یا هغه خلک چې ناروغه و او په روغتونونو کې بستر و).

وړاندیزونه:

- د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید هغو هڅو ته لومړیتوب ورکړي چې د نارینه و له پلوه د ښځو په وکالت د رای اچونې مخه ونیسي. دا اوس هم بیخي عامه خبره ده، په ځانگړې توگه په کلیوالو سیمو کې.
- د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید په ښکاره توگه داسې پیغامونه واستوي چې د ټاکنو د چارواکو له پلوه به په ټاکنو کې هیڅ ډول قصدي بد عمل ونه زغمل شي.^(۸) د ټاکنو د هغو چارواکو د نه گمارلو پالیسي باید دوام ومومي چې مخکې یې د ټاکنو په ځایونو کې بدې کرنې ترسره کړي. که چیرې یې اړتیا وي، محاکمه کول هم باید صورت ومومي.
- هغو رایه ورکوونکو ته باید د مرستې واضح کرنلاري وضع شي چې رانده یا معیوب نه دي خو مرستې ته اړتیا لري. دا مسئله په عامه توگه رابرسیره شوه ځکه چې په هیواد کې د ناپوهی کچه په ځانگړې توگه ډیره ستره ده. په هغه صورت کې که خلک د رای اچونې په پروسه سم پوه نه وي نو لارښوونې به د رایې له محرمیت سره یو انډول ته اړتیا ولري.
- “د ځانگړو اړتیاوو د رایې اچونې” پروگرامونه باید په راتلونکو ټاکنو کې پلي شي، په ځانگړې توگه هغه رایه اچونکي چې په روغتون کې بستر دي او یا په هغو ټاکنیزو حوزو کې وظیفه اجراء کوي چیرې چې د دوی نومونه ثبت دي.

ط. رایې شمیرنه او جدول جوړول

رایې شمیرنه او د جدول جوړولو پروسه د سترو رای پانو، مرکزي رای شمیرنې، او د دغه شرط له کبله چې رای پانې باید له شمیرنې څخه د مخه سره گډې شي ترڅو د ټولنو د رایې اچولو ترجیحات په راز کې وساتل شي، د شمیرنې پروسه په ځانگړې توگه پیچلې کړه. په ولایتي کچه رای شمیرنې دا زمینه چمتو کړه چې خاص روزل شوي کارکوونکي، لادیره ساحه او وخت، د رای اچولو د ځایونو په نښه کول ترڅو د رایو محرمیت وساتل شي او په لوړه کچه څارنه استعمال کړل شي. خو دې په ښکاره ډول د شمیرنې پروسه سسته کړه او د پایلو اعلان یې وځنډولو.

۸ که چیرې د یو داسې کس یا ډلې خونديتوب په خطر کې وي چې د شکایتونو په پروسه کې دخپل دي نو د اړتیا په صورت کې یې نومونه یا نور مشخص معلومات لیرې کیدلای شي.

وړاندیزونه:

- دغو ټاکنو ته په کتو سره دا سمه پریکړه وه چې په ولایتي مرکزونو کې رای شمیرل شي. د رایې اچونې په ځایونو کې د رایو شمیرل د غوښتنې وړ کار دی خو یوازې هغه وخت که امنیت په ځای وي، او همداراز ټاکنیزې سیالۍ، اغیزمن شفافیت او داسې یو چاپیریال موجود وي چې له غیر ضروري فشار څخه آزاد وي. د یو موقت گام په حیث، رایې شمیرنه له ولایت څخه په ټیټه کچه هم ترسره کېدلای شي چې د ولایت په کچه مرکزونه د ځانې اړتیاو پر بنسټ وټاکل شي (د نفوسو، لوژیستیک او پر نورو بنسټونو).
- د معلوماتو اخیستونکي او رایې شمیرني کارکوونکي ته باید له ټولو زیاته روزنه ورکړل شي. د عامه پوهاوي کارکوونکي د شمیرني د کارکوونکو په حیث گمارېدلای شي ترڅو د ټاکنو هغه تجربه یې زیاته شي چې دوی د خپل کار په وخت ترلاسه کړي ده.
- د ټاکنو په ورځ د ناستعمال شویو رای پانو په راټولولو او د هغوی د حسابولو په اهمیت باید لادیر ټینگار وشي. د ټاکنو ټول حساس مواد (نااستعمال شوي او ضایع شوي رایې پاني او د رایې اچوونکو لیستونه) باید د رایې اچوونې د موادو له رارسیدو سره سم حساب کړل شي.
- په ۲۰۰۹ کال کې د نوي نوملېکني له پېلیدو مخکې به هر ډول ټاکنې په کافي اندازه اضافه رایې پانو ته اړتیا ولري. پداسې حالاتو کې باید د ټاکنو خپلواک کمیسیون بیا هم د پام وړ گامونو ته لومړیتوب ورکړي ترڅو د رایې پانو ساتنه او حساب ورکول یقیني کړي.
- د رای اچوونې د بڼه تجربه لرونکو کارکوونکو له لارې کېدلای شي په بیا شمیرنه کې د اختلاف د رایو توپیر راکم کړي. (اوس مهال + / - ۱۰ رای پاني د رای اچونې په هر ځای کې). په ځانگړې توگه که چیرې د بیا شمیرل شویو رایو شمیره له هغو رایو څخه ډیره وي چې په لومړي سر کې خپرې شوي وي نو توپیر باید محدود واوسي.
- د بې مهره رایې پانو د نه شمیرلو کړنلاره دې یا په جدي توگه پلي کړل شي او یا په به بشپړ ډول ودرول شي.
- څارونکو او استازو ته باید بنکاره وخت ورکړل شي چې د یوې رای پاني د اعتباري کیدو پر پریکړې نیوکه وکړي او د بیا له سره شمیرني غوښتنه وکړي.
- د صندوقونو د قرنطین کړنلاره باید له رای شمیرني بڼه د مخه منځته راوړل شي او تشپیر کړل شي ترڅو استازي او څارونکي یې په اړه بڼه پوهاوی ترلاسه کړي.

ع. کاندیدان او سیاسي گوندونه

اوس مهال په افغانستان کې ۷۸ سیاسي گوندونه راجستر شوي دي. ډیری له دوی څخه نوی انکشاف پیل کړی. ډیر وگړي په سیاسي گوندونو باور نلري ځکه داسې انگیرل کيږي چې گوندونو د هیواد په وچارولو کې پخوا رول درلود. خو بیا هم ډیر په دې باور دي چې یوه قوي پارلماني دیموکراسي یوازې د قوي سیاسي گوندونو له لارې منځته راتلای شي. له ۵،۸۰۰ کاندیدانو څخه یوازې ۱۲% د یو سیاسي گوند د غړیتوب دعوا درلوده، خو سره له دې هم قواعد اجازه نه ورکوي چې نوموړي ته دې په رایې پانه کې انعکاس ورکړل شي. د ټاکنو د ادارې او ډیرو کاندیدانو تر منځ د معلومات بهیر یوه ننگونه وه (ډیری وخت د سیاسي گوندونو له لارې په نورو حدودو کې اداره کېدل). د رسمي کاندیدانو او گوندونو د استازو شمیره د ټاکنو تر ورځې په ټوله کې له ۲۰۰،۰۰۰ څخه ډیر و. که څه هم دې شمیرې په ټاکنیزې ادارې دروند بار کیشود او د دغه ستر شمیر له امله یې د رایې اچونې په ځینو ځایونو او رایې شمیرني په مرکزونو کې معشوش والی هم رامنځته کړ خو په اساسي توگه یې د ټاکنو رویتیا زیاته کړه.

وړاندیزونه:

- د یو کانديد گوندي تړاو باید په رایې پاڼه کې په څه ډول شي. آزاد کانديدان باید دا امتیاز له ځان سره ولري چې د توپیر په موخه سمبول استعمال کړي.
- ترڅو کوټه او شلخي کانديدان محدود کړل شي یا په ستره کچه د وتلو مخه یې ونیول شي نو د کانديدانو د رول او مسؤلیتونو په اړه دې واضح او عام معلومات د کانديدانو د نومليکني له پروسې ډیر د مخه خلکو ته وړاندې کړل شي.
- کانديدان باید د نومليکني په وخت موجود واوسي ترڅو دومره کافي معلومات ورکړي چې له مخې یې د ټاکنو کارکوونکي وکړای شي له دوی سره په آسانی تماس ونیسي. له دې سره به په مهمو موضوعگانو لکه د شکایتونو میکانزم، د قواعد بدلون او داسې نورو معلوماتو انتقالول د ټاکنو له خپلواک کمیسیون څخه دوی ته آسان شي. له دوی څخه باید د دوی د دریځ په اړه هم یو څه معلومات وغوښتل شي چې د ټاکنو د خپلواک کمیسیون له پلوه به په یوه بڼه د رای اچونکو د معلوماتو او کټي لپاره چاپ او نشر شي.
- د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید له گوندونو او کانديدانو سره د ټاکنو د پراختیا په موخه غونډو ته ادامه ورکړي چې له مخې یې د ټاکنو چارواکي، گوندونه او کانديدان په منظم ډول خبرې اترې ترسره کوي.
- د استازو د شمیرې په ټاکلو باید هیڅ ډول حد ونه ټاکل شي. خو د رای اچونې او شمیرنې په هر مرکز کې باید د هر کانديد په سر د استازو شمیره کنترول کړل شي. که سیاسي نظام د گوند په سر جوړ شي نو د استازو اوسنی نه تصور کېدونکې شمیره به ډیره راکمه شي. د استازو روزنه باید په لومړیتوب کې واوسي. گوندونه یا کانديدان به په شخصي توگه د هغوی د استازو د بد سلوک لپاره گرم گڼل کېږي.

ف. په اوږد مهال کې د سیاسي گوندونو او کانديدانو پراختیا

وړاندیزونه:

- د سیاسي گوندو او کانديدانو پراختیا باید په راتلونکو کلونو کې ستر لومړیتوب وي، په ځانگړې توگه په لاندې ساحو یې تمرکز واوسي:
 - د گوند جوړښت او سازمان
 - په اپوزیسیون کې د گوندونو او ناکامو کانديدانو رول
 - د جنډر مسئلې
 - پارلمان او د حکومت جوړښت
 - د پالیسیو او دریځونو جوړول
 - مالي ریکارډ ساتل او
 - ارتباطي او انکشافی [تقویتی] کار (د رسنیو په گډون)
- پارلمان باید د گوندونو د ثبت د کرنلاري په اړه اوسني قوانین بیا ارزیايي کړي. پروسه باید آسان او بې پرې ثبت ته لار هواره کړي او هم باید یقیني کړي چې ثبت شوي گوندونه کافي لوی والی او سازمانی وړتیا لري.
- له هغو گوندونو سره باید په روزنه او ظرفیت لوړولو کې په ځانگړې توگه مرسته وشي چې هر نژاد او د جنډر مساوات ته وده ورکوي، لکه څنگه یې چې د افغانستان په اساسي قانون کې یادونه شوي ده. همداراز باید گوندونه او کانديدان دې ته وهڅول شي چې د ټولو نژادي طبقو او اقوامو ملاتړ له ځان سره ولري.

- د کم نفوذ یا د نوي پراختیا په حالت کې له گوندونو سره د مرستې په موخه، ښایي داسې مرکزونه جوړ کړل شي چېرې چې گوندونه او آزاد کاندیدان وکولای شي د کمپیوټر او فوتوکاپي ماشینونه، د غونډو او روزني ساحې او د عامه پوهاوي مواد استعمال کړي. یو کتابتون هم په دې موخه جوړیدلای شي چې په سیاسي، حکومتدارۍ او د گوندونو په مسئلو لیکلي او شفاهي مواد ولري.
- ټول کاندیدان او د گوندونو روزنه باید په خپلو مسئولیتونو کې دا شامل کړي چې له ناقانونه وسله والو ډلو څخه ځانونه جلا کړي او په بشپړ ډول د بې وسلې کولو د پروسې ملاتړ وکړي. گوندونه باید وهڅول شي چې په داخلي توگه د هغو کاندیدانو د ارزونې مسئولیت په غاړه واخلي چې تر اوسه دا ډول اړیکې لري او یا یې په تیرو وختونو کې له خطرناکو جرمونو سره تړاو درلود.
- د افغانستان په نږدې تاریخ کې داسې وختونه راغلي چې د سیاسي گوندونو ترمنځ سخت تاوتریخوالي پیدا شوی او په سیاست کې به زورور هرڅه ترلاسه کول. روزنه او سیاسي خبرې اترې باید پر ونډې اخیستنې، د ماتې په منلو او په ولسواکۍ کې د وفادار اپوزیسیون په اساسي رول هم تمرکز وکړي.

ق. کمپاین

د کمپاین چاپیریال توپیر درلود. ځینې ساحې ژوندی وي خو په نورو کې فرصتونه محدود و او کمپاین خاموش و. په عمومي توگه دا په اشخاصو ولاړ و او ترډیره حده یې کوم گروهی دريځ او موقف پکې نه لیدل کیدل. له داسې ټاکنو همداسې تمه کیدلای شي چې ستر شمیر آزاد کاندیدان پکې موجود وي. په ځانگړې توگه په کلیوالو سیمو کې کمپاین د تماسونو له لارې په دودیز ډول یا قومي مشرانو له لارې پرمخ تلو. د امنیت اندیښنو کمپاین محدود کړی و، مخصوصاً پر ښځو باندې او په ځانگړې توگه په ځینو غیر ښاري سیمو کې.

یو شمیر کاندیدان د کمپاین له حدونو تیر شوي و. د ولسمشر دې حکم یو څه اغیزه کړې وه چې باید دولتي کارکوونکي په جدي توگه بې پلوي اوسي. خو بیا هم د دولتي مقامونو او منابعو د غلط استعمال ډیر تورونه موجود و. د دا ډول شکایتونو پر بنسټ د ټاکنو د شکایتونو کمیسیون (۹) تنه کاندیدان نااهل اعلان کړل.

وراندیزونه:

- عمومي او پراخه هڅې باید ترسره شي ترڅو د عامو خلکو او په تیره بیا د ښځو امنیت او د تگ راتگ آزادي ښه شي. دا ډول کړنې به په راتلونکو کې د ټاکنو لپاره چاپیریال ښه کړي.
- پر گوندونو او کاندیدانو باید شرط کیښودل شي ترڅو خپل وروستي مالي حسابونه د ټاکنو خپلواک کمیسیون ته وسپاري. دا راپورونه باید خپاره شي او د عامو خلکو له پلوه یې کره کتنه وشي. د ټولو کاندیدانو د مختلفو ټاکنیزو مندو لپاره باید د بسپنې او کمپاین د لگښتونو تر ټولو زیات حد معلوم شي.
- د دولتي مقام او منابعو د ناوړه استفادې په اړه باید روڼ اصول وضع او په فعال ډول پلي کړل شي.
- بسپنه کوونکي کولای شي پداسې پروگرامونو فکر وکړي چې لږ تر لږه هغو کاندیدانو ته د کمپاین مواد ورکړي چې توان یې نلري. د هر کاندید لپاره د یو معلوم قیمت تر حده پوری مواد ورکول کیدلای شي (کاندیدان باید ووايي چې دغه مواد د تبلیغاتي پانو، چاپ شویو موادو، لاسپیکرونو، بڼیانو او یا نورو شیانو په بڼه غواړي).
- د ټاکنو خپلواک کمیسیون باید په هغو لارو چارو غور وکړي چې څه ډول کاندیدانو یا گوندونو ته دا آسانتیاوې چمتو کړي چې خپل دريځ او نالیکلي مواد په لنډه توگه خپاره کړي. د موضوعگانو او مقامونو پرسر بحث ته باید د مباحثو او په ژوندی بڼه د مجلسونه او تلویزوني او راډیويي رسنیو له لارې وده ورکړي.

ک. مدنی پوهاوی او د رایې اچونې روزنه

سربیره پر دې چې نورې ادارې هم پدې کار بوختې وې، د ټاکنو د تنظیم گډ دفتر هم د پام وړ منابع (شاوخوا ۲۰ میلیون امریکایي ډالر) په مدني پوهاوي او عامه روزنه ولگول. پداسې حال کې چې دا له رایه اچوونکو سره یوه بنکاره ژمنه وه خو سره له دې هم دا نیوکه وه چې دا پروگرام په کافي اندازه تر لري ځایونو پورې نه دی رسيدلای چې دا هم تر یو حده پایلې کمولای شي.

وړاندیزونه:

- عامه پوهاوی باید یوه دوام لرونکې پروژې او اوسې (نه داچې په ساده توگه یوازې له ټاکنو د مخه موده کې فعال وي).
- عامه پوهاوی باید په ځانگړې توگه په کلیوالو ساحو او داسې ساحو تمرکز وکړي چې د ټاکنو پر مهال یې ستونزمن چاپیریال درلود. بنځې، کوچیان او نورې داسې ټلې چې تاوانونه یې لیدلي دي دا ډول خاصو پروگرامونو ته اړتیا لري.
- د عامه پوهاوي روزنې او منابعو ته باید د یو لړ همگټو لاس رسی او اوسې (د بیلگې په توگه ځوانان، د ټولني مشران، ملایان، ولایتي شوراگانې، د رسنیو استازي، د مکتب او معارف کارکوونکي، صحي کارکوونکي، او د مدني ټولنو سازمانونه).
- ځوانان – په ځانگړې توگه هغه چې په ثانوي مکتبونو کې دي، هغوی ته باید ځانگړې توجه وشي. د معارف وزارت له خوا په مکتبونو کې د عامه پوهاوي له پلانونو باید له مالي پلوه او په هر اړخیزه توگه ملاتړ وشي.
- د عامه پوهاوي زده کړې باید د قدرت د ویش، د مقننې، اجرايوې او عدليې د رول، حساب ورکولو، ټاکنو، دیموکراتیکو کړنو او د بنځو د رول په اړه و اوسې.
- هغه نادولتي موسسې چې د عامه پوهاوي په بنوونو کې تجربه لري باید د خپلې تجربې پر بنسټ کار ته ادامه ورکړي (پدې شرط چې کار یې اطمیناني وي).
- هغه ټولې نادولتي موسسې چې د عامه پوهاوي د خدمتونو په رسولو بوختې د ، هغوی ته باید د ظرفیت د لوړولو په موخه روزنه ورکړل شي. بشپړې څارنې ته اړتیا ده ترڅو یقیني شي چې خدمتونه په سمه او اغیزمنه توگه رسيدلي دي.
- د وسیلو د مجموعو استعمالولته باید ادامه ورکړل شي (د بیلگې په توگه د مذهبي جوړښتونو، راډیو، غیرکاغذي بنسټونو او داسې نور). باید مخامخ کار ترسره شي چې په عمیق ډول وي او د خلکو په خپله ژبه وي. اضافي هڅې باید ترسره شي ترڅو غونډې جوړې شي چې په هغې کې بنځې سره یوځای شي او معلومات ترلاسه کړي. همداراز، پیغامونه باید ساده او اړونده وساتل شي (د بیلگې په توگه څه ډول کیدلای شي د یو حساب ورکوونکي حکومت ټولني ته گټه ورسیري، څه ډول خپل استازي استعمال کړي او داسې نور).
- له ټاکنو وروسته د رای اچوونکو سروې ترسره کیدلای شي ترڅو ارزونه وشي چې رایې اچوونکو خپل پیغامونه له کومه ترلاسه کوي، کوم معلومات دوی لري او نورو کومو ته اړتیا لري، او هم باید د معلوماتو د پیژندلو لپاره مناسب وسایل په گوته شي. دا ډول معلومات په راتلونکې کې د مدني او رایې اچوونکو د روزنې د کار لپاره اساس گڼل کیدلای شي.

ل. رښنی

د ټاکنو قانون د ټاکنو د رښنیو د کمیسیون د جوړولو امر کوي ترڅو د ټاکنو په موده کې رښنی کنترول او په اړه یې د شکایتونو ارزونه وکړي. همداراز د رښنیو له ټاکنیز کمیسیون څخه د کاندیدانو په مرسته د اعلانونو اداره هم ترسره شوه (ټولو کاندیدانو ته په محدود ډول وړیا وخت ورکړل شوی و). شاوخوا ۵۲٪ کاندیدانو له دغه فرصت څخه گټه پورته کړه. په عمومي توګه داسې ښکارېدله چې په رښنیو کې له ټاکنو سره په تړاو کم معلومات او مضامین چاپ کیدل (پرتله له تجارتي اعلانونو او د رایې اچوونکو له پوهاوي څخه).

وړاندیزونه:

- ژورنالستانو، مدیرانو او اداره چیانو ته په شخصي او دولتي رښنیو کې د ټاکنو د پوښښ په اړه روزنه او منابع ورکړي. د افغانستان راډیو او ملي ټلويزیون باید اضافه روزنه وويني.
- د ټاکنو او رښنیو په قوانینو کې باید له ټاکنو سره په تړاو د رښنیو پوښښ، قانون ماتونه، او جزا ورکول واضح کړل شي.
- د رښنیو نوي او خپلواکي جوړي شوي اداري ته باید مرسته ورسول شي. دغه اداره د غریز او تصویري رښنیو ذمه په غاړه لري ترڅو په رښنیو کې معیارونو ته وده ورکړل شي او پاملرنه ورته وشي (چې پدې کې له ټاکنو سره په تړاو د رښنیو پوښښ هم شامل دی).
- له مخکې او په ساده بڼه د واضح معلوماتو په چمتو کولو سره کاندیدانو ته د سوداګریزو اعلانونو طرحه نوره هم آسانه کیدلای شي.
- د رښنیو پراختیا باید په دوام لرونکي توګه په هغو سیمو کې ادامه ومومي چېری چې د راډیو یا ټلويزیون نشراتي فعالیت نشته.

م. ځایي څارنه

د افغانستان د آزادو او عادلانه ټاکنو بنیاد (فیفا)، چې د څارني ترټولو ستر سازمان دی او پدې وروستیو کې د مدني ټولنو له مجموعي څخه منځته راغلی. د فیفا اداره وائي چې د ټاکنو په ورځ یې ۷۴۰۰ څارونکي په ۶۵٪ ولسوالیو کې ګمارلي و (د ولسمشری د ټاکنو په پرتله د پام وړ زباتوالي راغلي و). نورې ځاني څارونکي ډلې ډیرې وړې وې او په عمومي توګه یې د فیفا د څارونکو په څیر د ټاکنو په ورځ په هماغو جغرافیایي ساحو کې کار کولو.

وړاندیزونه:

- بسپنه کوونکي باید له فیفا او د ټاکنو په څارنه کې له نورو علاقه مندو سازمانونو سره خپلو مرستو ته ادامه ورکړي. له تخنیکي وړتیا او سازمانی پراختیا سره هم باید په فعاله توګه مرسته وشي. له فیفا او نورو څخه باید ملاتړ وشي ترڅو د حکومتداری نور اړخونه هم وڅاري (د بیلګې په توګه د ولسي جرګې او ولایتي شوراګانو کار کول).
- ټول کارکوونکي باید کار وکړي ترڅو یقیني کړي چې په راتلونکو کې په ټاکنو کې ټولو ولسوالیو ته څارنه غزول شوي ده.
- ځاني څارونکي ډلې باید د ټولني له ټول پرګڼو څخه د خلکو په ګمارنه تاکید وکړي او هم دا چې د ښځینه څارونکو ملاتړ وکړي.
- افغاني څارونکي ډلې باید وهڅول شي او ملاتړ ورڅخه وشي ترڅو په نورو هیوادونو، همدې سیمه او حتی له هغې څخه هم په وړاندې ځایونو کې له څارونکو سره په تماس کې شي. پدې کې مطالعاتي فرصتونه او په بهر کې د څارني له نورو ماموریتو سره تماس نیول راتلای شي.

ن. مدني ټولني

شاوخوا ۲۰۰۰ غیر انتفاعي، غیر سیاسي د مدني ټولني سازمانونه موجودې دي (ډیری د دی له ډلې څخه مسلکي اتحادیې دي). ځینی له دوی څخه د یو چتر لاندې راټولې شوي دي لکه د افغاني مدني ټولنو مجمع (چې د ولسواکي اصولو او ونډې اخیستنې ته وده ورکوي)، د افغان ملي هماهنگی اداره چې پراخه اجندا لري او د افغاني بنځو شبکه (چې په عام ژوند کې د بنځو ونډې ته وده ورکوي).

وړاندیزونه:

- بسپنه کوونکي باید له افغاني مدني ټولنو سره د تخنیکي مرستو د رسولو لارې (د بیلګې په توګه سپینارونه او ورکشاپونه) او د مدني ټولنو د اهمیت په اړه د پوهاوي د لوړوالي له لارې (په افغاني چارواکو کې هم) خپل ملاتړ ته ادامه ورکړي. مرستې باید په ځانګړې توګه د هیواد هغه سیمه په نښه کړي چې د مدني ټولنو کړنې کمزورې دي.
- افغان حکومت باید د اجتماعي او نادولتي سازمانونو د ثبت په اړه موجوده قوانین تعدیل کړي، یعنې د نادولتي او غیر انتفاعي، غیر سیاسي ادارو د ثبت لپاره قوانین سره یوځای او یو واحد قانون ورڅخه جوړ کړي. د ثبتولو او راپور ورکولو د پیچلي پروسه باید منطقي ورګرځول شي (د بیلګې په توګه ټول درخواستونه باید یوازې یوې اجرائیوي ادارې ته وسپارل شي). همداراز اوسنی له زحمت ډکه پروسه باید بیا وکتل شي چې له مخې یې د هرې وړاندیز شوي پروژې د ترلاسه کولو لپاره تصویب شرط دی.
- نړیواله مرسته باید دوام ومومي خو په اوږد مهال کې باید موخه داسې واوسي چې پروژې او نورې ادارې باید له بهرنۍ مرستې پرته په ځان تکیه پیدا کړي.

و. د پارلمان نوي غړي

داسې بې شمیره پروګرامونه په پام کې نیول شوي چې د ولسي جرګې او مشرانو جرګې د نویو ټاکل شویو غړو ظرفیتونه لوړ کړي. پدې کې روزنه، وکیلانو او کارکوونکو ته ګټورې مشورې ورکول، د زیربناو جوړول او بودیجه ئې مرسته او حتي تردې چې د تعمیر مخه پاکه او رنگ او روغن شي خو یو څو ظاهري خلای شته. داسې عامې اندیښنې شته چې ویل کېږي د نویو ولایتي شوراګانو لپاره داسې هیڅ ډول هراړخیزه پروګرامونه په پام کې ندي نیول شوي.

له همدې کبله د مرسته کوونکو عاجلي مرستې باید په لاندې ډول واوسي:

- د ملي پارلمان لپاره پلان شوي پروګرامونه باید په یو هماهنگ ډول پلي شي. او
- د ولایتي شوراګانو د غړو د ملاتړ په موخه هم باید چټک پروګرامونه جوړ شي.

وړاندیزونه:

- د ولایتي شوراګانو د لومړیتوب د اړتیاو ارزونه باید وشي لکه زیربنا، عام لګښتونه او د ظرفیتونو لوړتیا.
- پروګرامونه باید دا هم په پام کې ونیسي چې د پارلمان ځینی غړي به ترډیره یا په بشپړ ډول نالوستي وي. د سواد زده کړه باید په هغو لازم وګرځول شي چې اړتیا ورته لري. د لومړیتوب روزنه باید له رسمي ژبو څخه په یوې کې ورکړل شي او همدا راز لږترلږه یوه نړیواله ژبه هم لازمي وګڼل شي.
- په پارلماني ملاتړ کې باید د ژورنالېستانو، نادولتي موسسو، د علاقه مندو ډلو او نورو لپاره هم پروګرامونه شامل وي ترڅو وپوهیږي چې له پارلمان او د پارلمان له غړو سره څه ډول کار وکړي (لکه له پارلمان څخه راپور ورکول، کمپاین کول او داسې نور).

۴. ښځي او ټاکنيزه پروسه

لږترلږه ۲۵% کرسی په ولسي جرگې او ولايتي شوراگانو کې د ښځو لپاره بيلې شوي دي. داسې تمه کيږي چې ددې په پايله کې به ځينې ښځينه کانديدانې له خپلو نارينه سيالانو څخه د رايو په کم توپير سره کرسی وگټي. په ښځينه کانديدانو کې ۱۰% يې اضافه مشکلات درلودل چې پدې کې په گرځيدو راگرځيدو محدوديتونه، د کمپاين منابعو او ساحې ته کم لاس رسې (د بيلگې په توگه قومي شبکې او جوماتونه)، او د ځينو پاريدلو بريدونو په گډون عمومي تبعيض. په غيرمتناسب ډول د ښځينه کانديدانو ستر شمير (۱۸%) له ۲۸۶ څخه ۵۰ تنه) له کانديداتوري څخه تيري شولي. په دريو ولايتونو کې د ښځو د ځانگړي شويو کرسيو لپاره په کافي شمير ښځي نه وي.

د ښځينه رايه اچوونکو په ثبت کې لږ زياتوالي راغلي و (۴۴% د ولسمشرۍ له ټاکنو سره په پرتله چې هغه وخت ۴۱.۵ سلنه و). خو داسې اندېښنه شته چې د ښځينه رايې اچوونکو د نومليکني په پروسه کې د دراماتيک زياتوالي موخه ښائي جعلي رايه اچونه وي. له رسمي څارونکو او استازو له ډلې څخه شاوخوا ۱۵% ښځي وي، يانې پدې مانا چې د ښځو د رايې اچولو په ځايونو کې د ضروري روڼتيا د منځته راوړلو لپاره په غير متناسب ډول په کمه کچه تر بوښښ لاندې راغلل. د وکالت د رايې اچولو په مسلسل ډول راپورونه راتلل (په ځانگړي توگه چې نارينه و د ښځو په ځای رايې اچولي). له دې سره په ځينو ځايونو کې د ښځو په ټاکنو کې په ستره کچه گډون تر پوښتنې لاندې راوست.

وړاندیزونه:

- د ښځو سهميه بايد تر هغه پورې ادامه ومومي ترکومه چې دوی په سياسي سيستم کې له نارينه و سره مساوي لاس رسې نه وي ترلاسه کړي. سهميه، که په همدې کچه وي يا له دې پورته، بايد د ټاکل شوي حکومت په هره کچه پلي شي.
- د ټاکنو خپلواک کميسيون بايد د “جنډر څانگه” وساتي. نوموړي څانگه د جنډر په مسئلو معلومات ورکوي او د نارينه او ښځينه رايه ورکوونکو، کانديدانو، کارکوونکو، استازو او څارونکو ترمنځ د فرصتونو مساوات ته وده ورکوي. د جنډر څانگه، همداراز کولای شي د روزني د يو هماهنگ کوونکي، د ښځو لپاره د غونډو د جوړونکي او تبليغاتي کارونو (صوتي او تصويري) رول ولوبوي.
- د ټاکنو خپلواک کميسيون بايد د کميسيون په هره کچه پر ښځينه کارکوونکو منابع په کار واچوي.
- د ټاکنو خپلواک کميسيون بايد د ښځو د رايې ورکولو په کارتونو عکسونه لازمي وگرځوي (ترڅو نارينه و ته هغه فرصتونه کم کړل شي چې د ښځو په ځای رايې واچوي). دا کار بايد يوازې د ښځو له لارې د ښځو په نومليکنه ترسره شي.
- د ټاکنو خپلواک کميسيون بايد د وکالت رايې اچونې په وړاندې خپلې هڅې نورې گړندۍ کړي. ددې لپاره بايد عام اعلانونه وکړي، د کارکوونکو روزنه او څارنه زياته کړي او هغو کارکوونکو ته سزاگانې ورکړي چې په وکالت رايې اچوي يا په هغې کې لاس لري.
- د ښځو چارو وزارت (او په ځانگړي توگه د هغه ولايتي رياستونه) بايد په يو پياوړي رول، ډيري روزني او منابعو لاپسي غښتلي شي. نوموړی وزارت بايد د حکومت د نورو ادارو، نادرولتي لوبغاړو، او مذهبي رهبرانو ترمنځ د ارتباط وسيله واوسي ترڅو په ملي او ځايي کچه د ښځو چارې او د جنډر مساوات ته وده ورکړي (په عمومي او ځانگړي توگه د ټاکنو لپاره). د وزارت په ولايتي کچه دفترونه بايد په ځانگړي توگه فعاله واوسي او ډير ملاتړ ته اړتيا لري. د لومړيتوب په اړتيا لرونو کې اضافه امنيت، د سفر او غونډو اسانتياوي، ښوونه او روزنه، د حقوقي پوهاوي پراختيا او عامه پوهاوی شامل دي.
- د پارلمان ښځينه غړي بايد د پارلمان دننه د خپلو ډلو په جوړولو غور وکړي ترڅو نظرونه سره شريک کړي او د ښځو د چارو او د جنډر مساوات ته وده ورکړي.

- په ملي او ولايتي کچه بايد د پارلمان د بنځينه غړو لپاره مختلف پروگرامونه جوړ کړل شي. پدې کې د عمومي مهارتونو پروگرامونه لکه عامې ويناوې، د بنوونې مرستې، د پارلماني مهارتونو روزنه، او نور ځانگړي پروگرامونه لکه د کوچنيانو پالنه او د فعاليت مرستې (ترڅو خپلو ټاکنيزو حوزو ته ورسېږي). د افغانستان د پارلمان بنځينه کارکوونکي کيدلای شي د نړۍ د نورو پارلمانونو د بنځينه کارکوونکو سره اړيکې پيدا کړي.
- د پارلمان نارينه غړي هم بايد روزنه وويني او په ځانگړي توگه بايد په پارلمان کې د مساوات او د جنډر په حساسيتونو پوه شي. د پارلمان بنځينه او نارينه غړي بايد وهڅول شي چې د بنځو سياسي ونډې ته په ودي ورکولو کې فعال واوسي. دا کار د بيانو له گرځښت او رسنيو له لارې کيدلای شي.
- پوه مناسبه نادلتي موسسه بايد وساتل شي ترڅو د برياليو او ناکامو بنځينه کانديدانو له ټاکنو وروسته ارزونه وکړي او له بنځينه کانديدانو سره د مرستې په موخه وړانديزونه وکړي. له کليوالو سيمو څخه بنځينه کانديداتو ته د ودي ورکولو په موخه بايد اضافه مرسته وشي. دا به په ځانگړي توگه د ټيټې کچې د ولسواليو او ښارواليو د ټاکنو لپاره مهمه وي چيرې چې به کانديدان هم له همدې ځايو څخه وي.
- “بنځي په سياست کې” تر عنوان لاندې غونډې بايد جوړې شي ترڅو د پارلمان، ولايتي شوراگانو، سياسي رهبرانو او گوندونو، مدني ټولنو او بسپنه کوونکو لپاره وړانديزونه راټول کړل شي.
- له سياسي گوندونو او کانديدانو سره د بنځو د ممکنه رايه اچوونکو، کانديدانو، د بنځينه استازو د گمارني او ملاتړ په اړتيا، د وکالت رايو د ناقانونه کيدلو او بنځينه رايه اچوونکو ته د لاس رسې پر اهميت بايد په گډه کار وکړل شي .
- د عامه پوهاوي پروگرامونه بايد د بنځو او نادلتي موسسو په سلا مشوره بيا له سره وکتل شي ترڅو بنځو ته د لاس رسې او معلوماتو د رسولو ستراتيژي ښه کړل شي، په ځانگړي توگه په محافظه کارو سيمو کې.
- د پوهاوي روان کار بايد د ټولني له مشرانو او مذهبي رهبرانو سره په گډه ترسره شي چې په سياست کې له بنځو ملاتړ وشي او وده ورکړل شي. په ځانگړي توگه نارينه بايد وهڅول شي چې په سياست کې د بنځو ونډې ته وده ورکړي (ځکه چې دا د بنځو د فعاليتونو په وړاندې ترټولو ستر خنډ بلل کېږي).

۶۸۶ شمیره پریکړه افغانستان ته د ټاکنو ملاتړ ټیم

دایمی شورا،

په پام کې باید ونيول شي چې د افغانستان د اسلامي جمهوریت د بهرنیو چارو وزیر، ډاکټر عبدالله عبدالله د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) رئیس ته د ۲۰۰۴ کال د نوامبر به ۲۶ نیټه یو خط یوړ چې پکې د اروپا د امنیت او همکاری سازمان (OSCE) ته بلنه ورکړل شوه چې په افغانستان کې د ملي او ولایتي شوراګانو له ټاکنو څخه نظارت وکړي،

همداراز رجوع ورکول کېږي چې په دغه بلنه کې د ټاکنو د تنظیم د ګډې ادارې رئیس، بناغلي بسم الله بسمل، هم د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) له رئیس، ډاکټر دیمتریچ روپیل، څخه په ۶ جون ۲۰۰۵، وغوښتل چې په افغانستان کې د ملي او ولایتي شوراګانو د ټاکنو لپاره د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) یوه ډله د څارنې لپاره ورواستوي.

د اروپا د امنیت او همکاری سازمان/د جمهوري موسسو او بشري حقونو اداره او د ټاکنو د ملاتړ د ټیم (OSCE/ODIHR EST) د اکتشافی ماموریت موندنی باید په پام کې ونيول شي چې د ۲۰۰۵ کال د می له ۲۶ نیټې څخه د جون تر ۱ نیټې پورې یې له افغانستان څخه په لیدنه کې ترلاسه کړي وي،

په پام کې باید ونيول شي چې افغانستان د ټاکنو لپاره د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) ملګری دی چې دغه سازمان په همسایه سیمو هم مهمه اغیزه لري،

په افغانستان کې ولسواکي او بشري حقونو ته د ودې د ورکولو په موخه د جمهوري ټاکنو پر اهمیت ټینګار، ترڅو په افغانستان کې ثبات لاپسي پیاوړی شي او د تروریزم په وړاندې په نړیوالو هڅو کې مرسته وکړي،

د دایمی شورا د ۲۹ جولای ۲۰۰۴ نیټې د ۶۲۲ پریکړې ته په پام سره چې له مخې یې افغانستان ته د ۲۰۰۴ کال د اکتوبر د ۹ نیټې د ولسمشرۍ د ټاکنو لپاره د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) له پلوه د ټاکنو د ملاتړ یو ټیم واستولو.

د افغانستان حالت ته پام سره، په ځانګړې توګه امنیتي حالت.

پریکړه کوي چې په افغانستان کې د ملي او ولایتي شوراګانو د ټاکنو لپاره، چې د ۲۰۰۵ کال د سپتامبر په ۱۸ نیټه ترسره شي، د افغانستان د حکومت په غوښتنه د ټاکنو د ملاتړ یو ټیم واستوي چې مشري به یې د جمهوري موسسو او بشري حقونو د ادارې (ODIHR) او دارالانشاء له پلوه کېږي.

پریکړه کوي چې د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) د ټاکنو د ملاتړ د ټیم تمرکز باید د ټاکنو د چاپیریال په لاندې اساسي ټکو وي:

- ټاکنیز سیستم، کمپاین او قانون جوړونه،
- ټاکنیزه اداره،
- د رایې اچوونکو نوملېکنه،
- رایې شمیرنه او د رایې پانو جدول جوړول،
- شکایتونه او استیناف غوښتنه؛

همداراز د ټاکنو د ملاتړ ټیم ته دنده سپاري چې په راتلونکې کې د ټاکنو د بڼه والی په موخه او هم د ټاکنو اداري مهارتونو او منابع ملي چارواکو ته د سپارلو په موخه وړاندیزونه چمتو کړي. له دا ډول قیومیت سره به دوی وکولای شي چې افغان چارواکو ته مشورې ورکړي حتی د ټاکنو پر وخت هم که چیرې یې اړتیا وي. د ټاکنو د ملاتړ ټیم باید له هر ډول اعلامیه خپرولو ډډه وکړي، ټاکنې د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) له ژمنو سره سمې ارزیابي کړي ترڅو د نورو شیانو برسیره، د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) د خپلې سیمې او له خپلې سیمې څخه بهر د ټاکنیزو کړنو په سرته رسولو کې د تضاد مخه ونیسي؛

د جمهوري موسسو او بشري حقونو له ادارې (ODIHR) څخه غوښتنه کوي چې په افغانستان کې د ټاکنو د څارنې له نورو نړیوالو او ځایي سازمانونو لکه یوناما او د اروپایي ټولني د څارنې له ماموریت سره له نږدې کار وکړي؛

دارالانشاء ته دنده سپاري چې له افغان حکومت، نړیوالو نظامي ځواکونو، او همدا راز له ملګرو ملتونو سره سلا مشورې ترسره کړي ترڅو په ښکاره او مناسب ډول خپل هدف ووايي او د ټاکنو د ملاتړ د ټیم لپاره اړین امنیتي تدبیرونه ونیسي؛

سپارښتنه وکړي چې د ټاکنو د ملاتړ د ټیم لوی والی باید د ټاکنو د ۵۰ کارپوهانو څخه زیات نشي چې د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) له ګډون کونکو هیوادونو له پلوه به ورولیږل شي او د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) او جمهوري موسسو او بشري حقونو د ادارې (ODIHR) قاعدې او کړنې به تعقیبوي. د افغانستان اوسني بې ثباته امنیتي چاپیریال ته کتو سره، د اروپا د امنیت او همکاری سازمان / د جمهوري موسسو او بشري حقونو اداره (ODIHR/OSCE) باید د ټاکنو یوازې داسې ماهرین غوره کړي چې له دا ډول حالاتو سره په تړاو مناسبه تجربه ولري.

د ټاکنو د ملاتړ د ټیم لګښتونه به له اضافي بودیجه یي مرستو څخه ورکړل شي.

دا پریکړه د اروپا د امنیت او همکاری د سازمان (OSCE) لپاره د سازمان له جغرافیایي سیمې څخه بهر د کړنو یوه بیلګه نشي کیدلای.